

УДК 94(477.7)

А. О. КИРИЛЕНКО

м. Миколаїв

СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1953–1964 рр.

В статті авторка розглядає історіографію періоду 1953–1964 рр. Проаналізовано радянську, вітчизняну та зарубіжну літературу. Визначені ключові аспекти досліджень. Розглянуто сучасний період в вітчизняній історичній літературі.

Ключові слова: вітчизняна історіографія, дослідження, дисертація, наукова література, історик, статті, монографія.

Праці аналітичного осмислення політико-ідеологічних, господарсько-економічних проєктів М. Хрущова, накопичений за час лібералізації, досвід суспільної модернізації завжди супроводжувався жвавими дискусіями не лише серед істориків, але й широкого кола інших вчених.

Історіографію зазначеного періоду в наукових виданнях умовно поділено на 4 критерії. Перші три – це вітчизняна історіографія, подана за історіографічним принципом. Четвертий критерій – це зарубіжна історіографія. В цілому наукова література цієї доби зосередила великий фактичний матеріал.

Так, російський історик І. М. Стариков, вивчаючи проблеми десталінізації радянського суспільства, розділив історіографію за хронологічним принципом на чотири періоди: 1. Середина 1950-х – середина 1960-х років; 2. Середина 1960-х – перша половина 1980-х років; 3. Друга половина 1980-х років – початок 1990-х років; 4. З початку 1990-х років до наших днів.

Ми традиційно історіографію поділили на радянську, сучасну та зарубіжну. В свою чергу радянська поділена на: 1. Часи хрущовської «відлиги»; 2. Середина 1960-х – незалежна Україна.

З розгортанням демократичних перетворень з'являлися необхідні умови для вивчення процесу десталінізації та його суспільного впливу. За горбачовського правління опубліковано ряд наукових праць, написаних на відкритих для доступу архівних документах.

Другий етап розпочався з здобуття Україною незалежності. В цей період змінилося ставлення до вивчення процесів, що від-

бувалися в минулому. Перед сучасною українською історіографією постало завдання довести свою самостійність і спроможність здійснювати серйозні дослідження, зокрема й такої важливої проблеми як десталінізація радянського суспільства.

Початок цьому поклали праці доктора історичних наук В. Барана. Загальна характеристика десталінізаційного процесу містилася у публікаціях цього дослідника. Так, «Україна після Сталіна: «Нарис історії 1953 – 1985 рр.» опублікована в 1992 р. [7]. У подальшому наукові розробки автора знайшли відображення у монографії «Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» [2]. Автор з'ясував причини початку процесу десталінізації та висвітлив його проведення в Україні на кожному з трьох етапів (1953–1956, 1956–1961 та 1961–1964 рр.). Особливо важливим є характеристика В. Бараном першого етапу, який на той час не вважали десталінізаційним автори багатьох наукових та науково – популярних праць. Водночас автор побіжно висвітлив вплив десталінізації на політичну і морально – психологічну атмосферу в суспільстві. Цілком слушним видається висновок дослідника про те, що обмеження терору і деяке послаблення контролю означало видозміну кількісних, а не якісних параметрів радянської системи, що продовжувала залишатися типово тоталітарною, підпорядковуючи собі всі сторони суспільного буття. В його дослідженнях розвиток сільського господарства України напередодні «відлиги» порівнювався з довоєнним часом. Дослідник підкреслив нижчий за довоєнний рівень, виробництво зернових куль-

тур, овочів, неповне відновлення поголів'я худоби, вказав на невелику частку, що припала на колгоспи і радгоспи у виробництві м'яса, молока, яєць тощо. Не оминув увагу і дослідження питань, пов'язаних з релігійним життям [4].

Вагомий внесок в подальшу розробку проблеми внесла праця істориків В. Барана та В. Даниленка «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)» [6]. Книга привертає увагу, зокрема, тим, що в ній хрущовські реформи аналізуються в контексті всієї повоєнної історії СРСР, аж до його розпаду. Це дозволило простежити як витоки й передумови деєсталінізації, так і процес її подальшого згортання після відставки М. Хрущова.

Окремо відзначимо статті українського історика, краєзнавця О. Бажана, теж присвячені процесу деєсталінізації. В них автор подає загальні характеристики здійснення процесу на території України – акцентує увагу на змінах у діяльності карально – репресивних органів у ході деєсталінізації, аналізує вплив політичної «відлиги» на культурне життя українського суспільства. Автор використовує широке коло архівних матеріалів, на основі яких прагне показати половинчастість, обмеженість та непослідовність деєсталінізаційного процесу.

Слід виділити праці соціально-історичного характеру, у яких досліджуються настрої й особливості сприйняття деєсталінізації пересічними громадянами. Зокрема, у монографії «Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)» висвітлюється опозиційна (дисидентська) активність після викриття сталінського культу особи на ХХ і ХХІІ з'їздах КПРС, становлення та розгортання кримськотатарського національного руху, настрої звільнених зі спецпоселень оунівців тощо [2]. Ексклюзивністю публікацій О. Бажана є залучення великої кількості матеріалів із архівів органів внутрішніх справ і державної безпеки, де зосереджувалась інформація про протестні настрої населення.

Помітно сприяли нарощуванню наукових знань і праці І. Романюка, пов'язані з ліквідацією МТС в УРСР [27]. Вчений визначив місце машинно – тракторних станцій в аграрній економіці країни. У підсумку історик конста-

тував найголовніші наслідки реформи, а саме – економічну залежність сільськогосподарських артілей від держави, висвітлював негативні риси реформи МТС.

Помітним кроком у вивченні деєсталінізації у вітчизняній історіографії стали публікації М. Барсукова [8], Л. Опенкіна [19]. Вони стосувалися не розроблених раніше аспектів деєсталінізаційного процесу. Так, у статті М. Барсукова висвітлюються перипетії протистояння між М. Хрущовим та «антипартиійною групою», наголошується на важливості рішень червневого (1957 р.) пленуму в ході деєсталінізації. Водночас автор відзначає непослідовність цього процесу, оскільки в постанові пленуму не йшлося про участь В. Молотова, Л. Кагановича і Г. Маленкова в організації масових репресій [8]. Невелика за обсягом монографія Л. Опенкіна важлива тим, що всупереч поширеній на той час думці про початок деєсталінізації після ХХ з'їзду КПРС аналіз цього процесу він розпочинав з 1953 р. У дослідженні схарактеризовано деякі аспекти деєсталінізації на початковому етапі, який охоплював 1953–1955 рр. Однак, практично невисвітленими залишилися реформаційні заходи Л. Берії та реабілітаційні процеси тих років [21].

Поглядів Л. Опенкіна дотримувалася й О. Зубкова, яка намагалася показати різні підходи до проведення деєсталінізації. Авторка слушно зазначала, що політика деєсталінізації далеко непослідовна, нецілісна, змінювалася під впливом не тільки об'єктивних обставин, а й через посилення владних позицій самого М. Хрущова. О. Зубкова узагальнює та вказує, що хрущовські перетворення у суспільстві стали своєрідним «синдромом втоми» від змін, тяжіння до більш стабільних форм життя, які, власне, й вилилися в період брежнєвського «застою» [15–18].

За рахунок цих та інших робіт розширюється сфера дослідження деєсталінізації. Так, В. Тимцуник в монографічному дослідженні «Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953–1964 рр.)» відобразив своєрідність викриття культу особи напередодні та після ХХ з'їзду КПРС [25]. Автор показує суспільну атмосферу після смерті Й. Сталіна, реакцію населення на такі події,

як викриття Л. Берії, проголошення Г. Маленковим нового курсу на соціальну переорієнтацію економіки, розвінчання сталінського культу особи тощо.

Плідним є доробок відомого вітчизняного дослідника Ю. Шаповала [30; 31], зокрема, він започаткував нові підходи в осмисленні діяльності М. Хрущова.

Економіст П. І. Гайдучкий видав у 1997 р. працю, присвячену діяльності МТС, аналізує причини ліквідації МТС, приходять до висновків, що МТС не виправдовували витрат державних коштів, сприяли скупченню у них непотрібної колгоспам техніки, за відсутності економічних стимулів для розвитку колгоспного виробництва намагалися виконувати у колгоспах лише вигідні для себе роботи, у багатьох випадках незадовільно виконували плани трудомістких робіт на колгоспних тваринницьких фермах [13].

Заслужують на увагу і дисертаційні дослідження І. М. Лубко та Л. В. Ровчак [26]. В дисертаційному дослідженні І. Лубко цілий підрозділ присвячено реформуванню МТС. Авторка аналізує функції та завдання МТС, розглядала народно – господарські плани, за якими вони працювали, заходи щодо покращення праці МТС, їх технічної оснащеності та інші аспекти. Зрештою, доходять висновку, що в МТС не вистачало сучасної техніки, мали місце розбіжності і суперечності між МТС та колгоспами [19].

Найбільш змістовний і об'єктивний аналіз економічної реформи 1957–1965 рр. в Україні здійснено у дисертаційному дослідженні О. Ворошилова [12]. Прагнення радянської тоталітарної держави встановити контроль над системою духовних ціннісних орієнтацій і, як наслідок, боротьба з релігією як суспільним феноменом взагалі, детально досліджується у багатьох працях, серед яких роботи В. Войналовича [11], В. Єленського [14]. У вказаних працях розвиток відносин у системі «влада – церква» в Україні постсталінського періоду розглядається як складова процесів суспільно-політичного життя.

Заслужує на увагу праця історика-релігіознавця В. О. Паценка [23], присвячена історії православ'я в Україні. У ній, використовуючи велику кількість архівних матеріалів та

статистичних даних, автор описує антирелігійну політику радянського керівництва. Звертає увагу на особливості релігійної ситуації в 50–60-х рр. і П. М. Бондарчук [9;10]. У 2001 р. вийшов з друку довідник «Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність». Певний внесок у вивчення зазначеної тематики внесло й дисертаційне дослідження Г. М. Маринченко [20], в якому вона узагальнює релігійні зміни часів «відлиги» на Півдні України.

Аналізуючи соціальні зміни цього періоду, потрібно зазначити праці Я. А. Федоренко [29]. В них аналізуються соціально-культурні зміни, рівень та якість життя, зміни в освітній, культурно-просвітницькій роботі, розвиток обслуговуючої сфери та ін.

Вивчаючи регіональну специфіку треба зазначити, що питання хрущовської «відлиги» в цілому на регіональних рівнях ще недостатньо досліджені.

Таким чином, історіографічний огляд радянської, пострадянської (сучасної української) літератури зазначеної проблеми дає підстави стверджувати про фрагментарність попередніх напрацювань.

Публікації радянської доби дозволили нагромадити базу для подальшого, якісно вищого в теоретичному плані, етапу осмислення емпіричного матеріалу. Відповідно до ідеологічної доктрини історичний процес відтворювався таким чином, що в центрі всіх суспільних явищ перебувала діяльність комуністичної партії. А наявна література, величезна за обсягом, не розкриває багатьох важливих аспектів радянської політики на Півдні УРСР. Досліджувана проблематика за певних історичних обставин набула ідеологічного забарвлення, підпала під вплив ідеологічної кон'юнктури. Історичний доробок радянських авторів не містив критичного аналізу, а більшість праць були довідковими виданнями, або статистичними збірниками.

Сучасна українська історіографія в основному концентрує увагу на подіях, пов'язаних з питанням соціально-економічних процесів. Значно менше уваги приділяється дослідженню соціально-побутових змін, ніж економічних. Однак бракує праць, які б комплексно розкривали політику десталінізації та лібералізації Південного регіону.

Список використаних джерел

1. Бажан О. Г. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. — К. : Рідний край, 2000. — 329 с.
2. Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.) / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. — К. : Рідний край, 2000. — 616 с.
3. Бажан О. Процес десталінізації в суспільно-політичному та культурному житті України (друга половина 50-х – початок 60-х років XX ст.) // Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи. — К. : Видавничий центр «Академія», 2003. — С. 70—85.
4. Баран В. К. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 рр. / В. К. Баран // Сучасність. — 1995. — № 5. — С. 113—128.
5. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. — 488 с.
6. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. — К. : Альтернативи, 1999. — Т. 13. — 304 с.
7. Баран В. К. Україна після Сталіна: Нариси історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. — Львів : Свобода, 1992. — 124 с.
8. Барсуков Н. Коммунистические иллюзии Хрущева / Н. Барсуков // Диалог. — 1991. — № 5. — С. 75—84.
9. Бондарчук П. М. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1940-х – середина 1980-х рр.) / П. М. Бондарчук // Український історичний збірник. — 2008. — № 11. — С. 294—316.
10. Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років) / П. Бондарчук, В. Даниленко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. — Випуск 3.34. Історичні науки. — Миколаїв : МНУ, 2013. — С. 158—171.
11. Войналович В. А. Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. — К. : Світогляд, 2005. — 741 с.
12. Ворошилов О. В. Економічна реформа в Україні (1957–1965). Історико-політичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія громадських рухів і політичних партій» / Олег Володимирович Ворошилов. — К., 1994. — 22 с.
13. Гайдучкий П. І. Відродження МТС (Організація машинно-технологічних станцій в ринкових умовах) / П. І. Гайдучкий, М. Г. Лобасі. — К. : Поліграфкнига, Оранта, Агроінком, 1997. — 508 с.
14. Єленський В. Є. Державно-церковні відносини в Україні (1917–1990) / В. Є. Єленський. — К., 1991. — 71 с.
15. Зубкова Е. Маленков и Хрущев / Е. Зубкова // Новая и новейшая история. — 1995. — № 4. — С. 34—42.
16. Зубкова Е. Маленков, Хрущев и «оттепель» / Е. Зубкова // Коммунист. — 1990. — № 14. — С. 86—94.
17. Зубкова Е. Маленков и Хрущев: личный фактор в политике послесталинского руководства / Е. Зубкова // Новая и новейшая история. — 1995. — С. 103—115.
18. Зубкова Е. Реформы Хрущева: культура политического действия / Е. Зубкова // Свободная мысль. — 1993. — № 9. — С. 97—107.
19. Лубко І. М. Спроби аграрних перетворень М. Хрущева та їх вплив на українське село (1953–1964): дис. на здобуття ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Інна Миколаївна Лубко. — Донецьк, 2002. — 226 с.
20. Маринченко Г. М. Відносини радянської влади та церкви у Південній Україні (друга половина 40-х – середина 60-х років XX століття): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Ганна Миколаївна Маринченко. — Миколаїв, 2013. — 275 с.
21. Опенкин Л. А. Оттепель: как это было (1953–1955 гг.) / Л. А. Опенкин. — М. : Знание, 1991. — 64 с.
22. Пащенко В. О. Православ'я в новітній історії України : [у 2-х ч.]. — Ч. 1. / В. О. Пащенко. — Полтава, 1997. — 354 с.
23. Пащенко В. О. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початку 1990-х років / В. О. Пащенко. — Полтава : АСМІ, 2005. — 631 с.
24. Романюк І. М. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. XX ст. / І. М. Романюк. — Вінниця : Книга-Вета, 2005. — 256 с.
25. Тимцуник В. І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953–1964 рр.): Монографія / В. І. Тимцуник. — К. : Вид-тво НАДУ, 2003. — 400 с.
26. Ровчак Л. В. Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті рр.) : дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Лариса Володимирівна Ровчак. — Донецьк, 2000. — 231 с.
27. Романюк І. М. Соціально-економічні та культурні процеси в українському селі у 50-х – першій половині 60-х рр. XX ст.: дис. на здобуття наукового ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. М. Романюк. — Чернівці, 2006. — 509 с.
28. Халецька Л. М. Сільське населення України в роки хрущовської «відлиги»: рівень та якість життя : дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Лілія Миколаївна Халецька ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2011. — 282 с.
29. Федоренко Я. А. Зміни в культурно-духовному житті українського селянства в період хрущовської «відлиги»: дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Яніна Анатоліївна Федоренко. — Черкаси, 2009. — 225 с.
30. Шаповал Ю. І. «Закрита доповідь» М. Хрущева на XX з'їзді КПРС: обставини появи, наслідки / Ю. І. Шаповал // Історія в школах України. — 1997. — № 3. — С. 10—14.
31. Шаповал Ю. І. М. С. Хрущов. Нарис політичної діяльності / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. — 1989. — № 1. — С. 103—115.

A. KIRILENKO

Mykolaiv

MODERN HISTORIOGRAPHY SOUTH OF UKRAINE IN 1953–1964 pp.

In the article the author examines the historiography of the period 1953–1964 pp. Analyzed Soviet, Ukrainian and foreign literature. The key aspects of the research. The current period of national historical literature.

Keywords: Patriotic historiography, Research, LV, nauchnaya literature, historian, articles, monohrafiya.

A. КИРИЛЕНКО

г. Николаев

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ЮГА УКРАИНЫ В 1953–1964 pp.

В статье автор рассматривает историографию периода 1953–1964 годов. Проанализировано советскую, отечественную и зарубежную литературу. Определены ключевые аспекты исследований. Рассмотрен современный период в отечественной исторической литературе.

Ключевые слова: отечественная историография, исследования, диссертация, научная литература, историк, статьи, монография

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2015 р.

УДК 930.1[323.29] (477)«1945/1964»

Р. Н. КРАЙНИК

г. Николаев

ПРОПАГАНДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ПОСЛЕВОЕННОЙ УКРАИНЫ: СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Анализируется коммунистическая пропаганда в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных школ послевоенной Украины

Ключевые слова: коммунистическая партия, идеология, пропаганда, ученики, школа.

Для современной объективной научной характеристики проблемы коммунистической идеологизации педагогического процесса в украинских учебных заведениях после окончания Второй мировой войны, необходим детальный историографический анализ.

Актуальность характеристики обусловлена тем, что важным условием исследований стало расширение источниковой базы проблемы, путем привлечения новых характеристик особенностей идеологизации системы образования в послевоенный период, для всестороннего анализа советского общественно-политического строя.

Несмотря на существование большого массива разнообразных публикаций, связанных с общей характеристикой пропагандистской работы коммунистической партии в учреждениях образования, актуально в историографии выделить те, которые касаются общеобразовательных школ.

Анализируя советские труды, очевидно, что важная роль во внедрении коммунистической пропаганды отводилась учителям общеобразовательных учебных заведений. Партийные организации целенаправленно действовали в духе поощрения педагогических работников к пропагандистской деятельности среди учащихся по вопросам построения коммунистического общества.

Общие сведения, характеризующие состояние агитационной деятельности коммунистической партии в учебных заведениях, дополняются многочисленными сведениями в литературе о идеологизации учебы.

Общеобразовательные школы – основа системы советского народного образования. Наиболее массовые учебные заведения, в историографии пропагандистской деятельности коммунистической партии, занимают особое место.

С окончательным переходом государства к мирному строительству в 1945 г., публику-